

مسجد؛ جوانان تهرانی چگونه می اندیشند؟

سازمان تبلیغات اسلامی

اشاره

تحقیق حاضر که به عنوان بررسی نظر جوانان تهرانی درباره مسجد در شهریور و مهرماه ۱۳۷۶ انجام شده، هدفهای زیر را در بر دارد: بررسی حضور جوانان در مسجد، بررسی وضعیت مساجد موجود از دیدگاه جوانان و بررسی نگرش جوانان درباره مسجد. این تحقیق به روش پیمایشی و با پرسشنامه از ۶۵۰ جوان تهرانی که با روش pps از مناطق بیست گانه تهران به صورت نمونه انتخاب شده بودند، انجام شده است.

نیمی از پاسخگویان پسر و نیمی دیگر دختر بوده‌اند. پاسخگویان محدوده سنی ۱۵ تا ۲۵ سال را داشته‌اند. نزدیک به ۴۰ درصد از پاسخگویان دارای تحصیلات متوسطه، ۳۰ درصد آنها دارای تحصیلات دیپلم و ۱۲/۸ درصد آنها دارای تحصیلات بالاتر از دیپلم بوده‌اند. ۴۰ درصد از مردان پاسخگو شاغل هستند و این میزان در زنان به ۱۰ درصد می‌رسد. و یک سوم زنان خانه‌دار هستند. ۷۰ درصد پاسخگویان شاغل در مشاغل سطح متوسط قرار داشته‌اند. ۹۰ درصد از مردان و ۷۰ درصد از زنان پاسخگو مجرد بوده‌اند. حدود ۷۰ درصد از والدین پاسخگویان تحصیلات دیپلم دارند و حدود ۱۰ درصد از والدین آنها تحصیلات بالاتر از دیپلم دارند، بیش از دو سوم والدین پاسخگویان دارای مشاغل سطوح متوسط بوده‌اند. میزان متوسط اوقات فراغت ۳/۶۷ ساعت است

۱- طرح مسأله، اهمیت و ضرورت آن

برپایی نماز یکی از اولین نشانه‌های حکومت صالحان است. و اگر حکومت اسلامی در راه برپایی و اقامه نماز تلاش نکند، طبیعتاً یکی از خصایص مهم حکومت حق را نخواهد داشت. خوشبختانه در سالهای اخیر، توجه به برپایی نماز رشد چشمگیری داشته است. علاوه بر اقامه نماز بر نقش کلیدی مسجد هم تأکید گاهی به سیره پیامبر اکرم(ص) مشاهده می‌شود که آن بزرگوار مسجد، مهم‌ترین مکان عمومی واقع در مدینه بوده است. و اگر رسول‌الله(ص) اسوه حسنه‌ای تمام مسلمانان باید باشد، در این زمینه هم جامعه مسلمانان باید خود را بر افزایش نقش مسجد و جذب مسجدها متمرکز کند.

این میان جوانان و حضور آنان در مسجد اهمیت ویژه خواهد یافت. زیرا علاوه بر آن که نیمی از جمعیت جوانان تشکیل می‌دهند، همین نسل جوان است که فردا پرچمدار انقلاب باید باشد و جامعه ایرانی را به سمت رهنمون سازد. طبیعی است که نظر جوانان در مسجد، عامل مهمی در حضور آنان در مسجد و

طبیعتاً وضعیت مذهبی آنان دارد. بنابراین باید به سمت بررسی نظر جوانان درباره مسجد رفت.

این موضوع برای تمام برنامه‌ریزان فرهنگی جامعه مهم است، زیرا بدون شناخت نظر جوانان نسبت به مسجد نمی‌توان برنامه‌ای برای جذب جوانان به مسجد ریخت.

۲- اهداف تحقیق

هدف اصلی تحقیق عبارت است از بررسی نظر جوانان تهرانی درباره مسجد

این هدف به هدفهای جزئی‌تر زیر تقسیم می‌شود:

الف) بررسی حضور جوانان در مسجد

ب) بررسی وضعیت مساجد موجود از دیدگاه جوانان

ج) بررسی نگرش جوانان درباره مسجد

۳- فرضیات تحقیق

تحقیقات نظری، نیازی به فرضیه ندارد.

۴- روش تحقیق

روش این تحقیق روش پیمایشی (survey) بوده است و در آن از پرسشنامه استفاده شده است. پرسشنامه نهایی که در ضمایم تحقیق آمده است، بعد از چندین بار طراحی و تست، تهیه شده است. این پرسشنامه حاوی ۳۳ سؤال است که از این تعداد ۲۲ سؤال، سؤالات اصلی و تحقیق و مابقی سؤالات شناسایی بوده‌اند.

در سؤالات اصلی پرسشنامه، ۴ سؤال باز و ۵ سؤال نیمه باز موجود است. جامعه آماری تحقیق جوانان ۱۵ تا ۲۵ سال سطح شهر تهران - مناطق بیست گانه - بوده‌اند. برای جوانان تعاریف عملیاتی متعددی کرده‌اند و تقریباً اکثر آنها محدوده سنی خاصی را برای جوان قائل شده‌اند. در بعضی تعاریف جوانان را از ۱۵ تا ۲۹ سال، در بعضی دیگر ۱۰ تا ۲۰ سال و ... گرفته‌اند. در هر حال در مورد شروع سن جوانی چندان اختلافی نیست. یعنی با رای قاطع می‌توان گفت که ادبیات موضوع، دوره پایین‌تر از ۱۵ سالگی را نوجوانی می‌داند. اما در انتهای سنین جوانی، اختلاف زیادتر است. اگر بتوان جوانی را با این مشخصه‌ها تعریف کرد که در دوره جوانی، فرد اولاً شور و نشاط و انرژی فراوانی دارد، ثانیاً میل جنسی در او غلیان دارد، ثالثاً در مرحله گذار از کودکی به بزرگسالی است و در حال تعیین هویت خویش است، و لذا وضعیت شغلی، تحصیلی و طبقاتی مشخصی ندارد و رابعاً با این که با توجه به این عدم تشخیص، هنوز از نظر طبقاتی وابسته به خانواده پدری خویش است. با توجه به نو ویژگی آخر از تعریف جوان، می‌توان مشاهده کرد که از نظر درسی اکثریت جوانان قبل از ۲۵ سالگی درس خود را تمام کرده‌اند، حداقل دوره لیسانس را و یا سربازی خود را تمام کرده‌اند یا در انتهای سربازی هستند. و اگر درس خوانده‌اند، آینده

* برپایی نماز یکی از اولین نشانه‌های حکومت صالحان است و اگر حکومت اسلامی در راه برپایی و اقامه نماز تلاش نکند طبیعتاً یکی از خصایص مهم حکومت صالحان را نخواهد داشت

مردان بیش از زنان در مسجد حضور دارند. با افزایش سن از میزان حضور در مسجد کاسته می‌شود. با افزایش سطح تحصیلات از میزان حضور در مسجد کاسته می‌شود. محصلین بیشتر از سایر گروه‌ها در مسجد حضور دارند و عمده‌ترین میزان عدم حضور در مسجد را دیپلمه بیکار دارند.

توزیع درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب میزان حضور در مسجد به تفکیک جنس

میزان حضور در مسجد	جنس	مرد	زن	کل
همیشه رفتن		۴/۹	۰/۳	۲/۶
اکثر اوقات رفتن		۱۷/۳	۱۲/۷	۱۵/۵
مواقع فرصت داشتن رفتن		۴۴/۴	۳۷/۰	۴۵/۷
نرفتن بعلت فرصت نداشتن		۱۷/۰	۱۱/۲	۱۴/۲
هیچوقت نرفتن		۱۶/۴	۲۷/۷	۲۲/۰
جمع		۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

با افزایش سطح تحصیلات پدران پاسخگویان، از میزان حضور پاسخگویان در مسجد کاسته می‌شود. با افزایش سطح تحصیلات مادران پاسخگویان، از میزان حضور پاسخگویان زن مجرد کاسته می‌شود. پاسخگویانی که والدین آن‌ها زیاد به مسجد می‌روند، بیشتر از سایرین به مسجد می‌روند.

نکات ذکر شده در بالا، مسائل فردی، و ویژگیهای پاسخگویان است که عمدتاً علت افزایش یا کاهش حضور پاسخگویان در مسجد است. فرضاً افزایش سطح تحصیلات، علت کاهش حضور در مسجد است نه اینکه کسی بخاطر کمتر مسجد رفتن، سطح تحصیلات بالاتری داشته باشد. حداکثر این است که افزایش یا کاهش حضور در مسجد و این متغیرها هم‌عرض بوده و معلول علت واحد می‌باشند.

اما مسائل دیگری است که به نظر می‌آید بیشتر معلول میزان حضور در مسجد باشد یا این که در تقابل و کنش متقابل با میزان حضور در مسجد باشد. از جمله این مسائل نگرش پاسخگویان در ارتباط با مسجد است. فرضاً وقتی نتیجه گرفته‌ایم که با نگرش منفی نسبت به برخورد امام جماعت با جوانان، از میزان حضور جوانان در مسجد کاسته می‌شود، چند نوع می‌توان تحلیل کرد: اول اینکه افراد وقتی می‌بینند که امام جماعت مسجد با جوانان برخورد بدی دارد - یا اینگونه احساس می‌کنند - کمتر به مسجد می‌روند و لذا علت عدم حضور جوانان در مسجد نگرش منفی آنها نسبت به برخورد امام جماعت است. اما می‌توان نوع دیگری هم تحلیل کرد که کسی که به مسجد نمی‌رود، طبیعتاً باید برای رفتار خود دلیل معقول بیاورد و لذا چنین فردی باید معتقد

شغلی آنها مقدار زیادی روشن و مشخص است و لذا بعد از این سنین وضعیت روشنی دارند. اگر هم درس نخوانده باشند که قبل از این سالها، وضعیت تثبیت شده‌ای دارند. بنابراین بعد از سنین ۲۵ سالگی، کم هستند جوانانی که هنوز وضعیت مشخص ندارند و به خانواده پدری خویش وابسته هستند. با این تفصیلات، انتهای سن جوانی ۲۵ سالگی در نظر گرفته شد.

۵- نمونه گیری

از آنجا که دسترسی به تمام جوانان در سطح تهران مقدور نمی‌باشد، طبیعتاً نیاز به نمونه‌گیری است. شیوه نمونه‌گیری در این تحقیق، نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب با توزیع سنی و جنسی است. به این ترتیب که هر یک از مناطق بیست گانه شهر تهران یک طبقه در نظر گرفته شد و نمونه مورد نظر متناسب با بزرگی طبقه و توزیع سنی و جنس پاسخگویان، تقسیم‌بندی شد. یعنی با توجه به سهم جمعیت هر منطقه از کل جمعیت تهران، تعداد نمونه‌ای به آن منطقه اختصاص داده شد و سپس با توجه به سهم جمعیت زن و مرد در منطقه، این تعداد دوباره تقسیم شد. از طرف دیگر نقشه تهران به تفکیک منطقه هم تهیه شد و هر منطقه به حوزه‌ها و بلوک‌هایی تقسیم شد. آنگاه با استفاده از برنامه Randomiz در رایانه، حوزه‌های هر منطقه برای زنان و مردان مشخص شد.

حجم نمونه ۶۵۰ نفر برآورد شد. انتخاب این تعداد با استفاده از این اصل کلی به دست می‌آید که حجم نمونه مطلوب در نمونه‌گیری تصادفی ساده با ۹۵ درصد اطمینان بین ۳۰۰ تا ۵۰۰ نفر است و از آنجا که دقت احتمالی در نمونه‌گیری طبقه‌ای کمتر از نمونه‌گیری تصادفی ساده است، حجم مطلوب آن بین ۶۰۰ تا ۹۰۰ نفر است و با توجه به امکانات موجود، ۶۵۰ نفر انتخاب شد.

با توجه به ملاحظات بالا، برای هر منطقه به تفکیک زن و مرد، نمونه‌ای بین ۱۰ تا ۳۰ نفر به دست آمد. شیوه پر کردن پرسشنامه نیز بدین صورت بود که پرسشگر با توجه به نقشه موجود در ساعاتی که احتمال حضور جوانان در منزل بیشتر است - بعد از ظهر و روزهای جمعه - به منزل پاسخگویان مراجعه کردند و با پرسش از پاسخگویان، پرسشنامه را پر می‌کردند. از آنجا که عملاً پرسشگر در هر نیمه روز بیش از ۱۵ پرسشنامه نمی‌تواند پر کند. سقف جمعیت هر خوشه ۱۴ نفر در نظر گرفته شد. بنابراین منطقه‌ای با ۳۰ نمونه بر ۳ خوشه تقسیم شد.

میزان حضور در مسجد

۱-۱- میزان مسجد رفتن

اندکی کمتر از یک پنجم پاسخگویان همیشه یا اکثر اوقات به مسجد می‌روند، نزدیک به نیمی از پاسخگویان خیلی کم و تنها مواقعی که فرصت دارند به مسجد می‌روند و بیش از یک سوم پاسخگویان هیچ وقت به مسجد نمی‌روند.

باشد که مسجد جای بدی است. و الا اگر مسجد مکان خوبی بود که من در آن حضور پیدا می‌کردم. لذا از دید چنین فردی، ائمه جماعات مساجد، طبیعتاً باید برخورد بدی با جوانان داشته باشند. در این مورد می‌توان گفت که حضور کم در مسجد علت پیدا شدن نگرش منفی نسبت به برخورد امام جماعت با جوانان است. نوع سوم نتیجه گیری آن است که بگوییم نگرش منفی نسبت به برخورد امام جماعت با جوانان و عدم حضور در مسجد هر دو معلول علت واحدی است و آن مذهبی نبودن یا مخالفت با مذهب است. فردی که مذهبی نیست، یا به عبارت بهتر با مذهب مخالف است. هم در مسجد حضور ندارد و هم نسبت به مسجد نگرش منفی دارد. بنابراین دریا راه رابطه نگرش جوانان نسبت به مسجد، با میزان حضور جوانان در مسجد، چندان نمی‌تواند با قاطعیت نتیجه گرفت.

در هر حال نتایج بدست آمده عبارتند از:

افرادى که معتقدند امام جماعت مسجد نسبت به جوانان بی‌اعتنا است، کمتر از کسانی که معتقدند امام جماعت مسجد برخورد خوب یا خیلی خوب با جوانان دارند، در مسجد حضور دارند.

افرادى که معتقدند در مساجد نسبت به جوانان بی‌اعتنا می‌شود، کمتر از کسانی که چنین اعتقادی ندارند، در مسجد حاضر می‌شوند.

افراد یکه اعتقاد به مطلوبیت مسجد دارند، بیشتر از کسانی که اعتقادی به این مطلوبیت ندارند، در مسجد حضور دارند.

افرادى که معتقد به لزوم وجود بسیج در مسجد هستند، بیش از کسانی که چنین اعتقادی ندارند، در مسجد حضور دارند.

افرادى که حضور زیادتری در مسجد دارند، کمتر اعتقاد به دخالت بیش از حد بسیج دارند.

افرادى که حضور زیادتری در مسجد دارند، تیپ مسجدی‌ها را بیشتر افراد مذهبی می‌دانند و افرادی که حضور کمتری در مسجد دارند، بیشتر از بقیه تیپ مسجدی‌ها را افراد بیکار و ریاکار می‌دانند.

افرادى که معتقدند آدمهای مهم و سطح بالای جامعه به مسجد می‌روند، میزان حضور بیشتری در مسجد دارند تا دیگران.

افرادى که معتقدند عبادت علت حضور جوانان در مسجد است، بیشتر از کسانی است که عبادت را علت حضور جوانان در مسجد نمی‌دانند، در مسجد حضور دارند.

افرادى که معتقدند علت مسجد رفتن جوانان گرفتن تأییدیه و گزینش شدن است، کمتر از کسانی که اعتقادی به این امر ندارند، در مسجد حضور دارند.

افرادى که نارساییهای مسجد را کم تلقی می‌کنند، بیشتر از کسانی که نارسایی‌های مسجد را زیاد تلقی می‌کنند، در مسجد حضور دارند.

افرادى که معتقدند مسجد محله آنها امکانات و برنامه‌های زیادی دارد، بیش از سایرین در مسجد حضور دارند.

افرادى که مسجد را مهم‌ترین مکان عمومی در محله می‌دانند، بیش از کسانی که سایر اماکن عمومی را مهم می‌دانند در مسجد حضور دارند.

با جمع‌بندی نتایج می‌توان دید که افرادی که نگرش مثبت نسبت به امام جماعت مسجد، بسیج مسجد، مطلوبیت مسجد، تیپ مسجدی‌ها، علت حضور جوانان در مسجد و کلاً نگرش مثبت نسبت به مسجد دارند، بیش از سایرین در مسجد حضور دارند، لذا اگر فرض کنیم که نگرش مثبت نسبت به مسجد در ارتباط با میزان حضور در مسجد است، می‌توان نمای زیر را رسم کرد.

نگرش مثبت نسبت به مسجد ————— افزایش حضور در مسجد

درباره تأثیر مشخصات پاسخگویان نیز می‌توان گفت که در مجموع میزان مسجد رفتن والدین تأثیر مثبت و افزایش سطح تحصیلات پاسخگویان و پدر پاسخگویان تأثیر منفی بر حضور پاسخگو در مسجد دارد. درباره تأثیر جنسیت و سن نیز در بخش بعدی توضیح داده خواهد شد.

۲-۱- علت عدم حضور در مسجد

اگر دلایل مسجد نرفتن را به دو دسته کلی "عدم امکان مسجد رفتن" و "عدم تمایل به مسجد رفتن" تقسیم کنیم، خواهیم دید که ۶۰ درصد از پاسخگویانی که به مسجد نمی‌روند بخاطر این است که امکان مسجد رفتن ندارند، و ۴۰ درصد از این افراد بخاطر عدم تمایل به مسجد تمی‌روند. بر حسب داده‌های این پژوهش، ۳۳/۴ درصد از مردان و ۲۸/۹ درصد از زنان و در مجموع ۳۶/۲ درصد از کل پاسخگویان در مسجد حضور ندارند. نتیجه حاصل از مطالعات آماری این است که ۱۴/۸ درصد از مردان و ۱۴ درصد از زنان و ۱۴/۶ درصد از کل پاسخگویان بخاطر عدم تمایل به مسجد رفتن در مسجد حاضر نمی‌شوند.

ملاحظه شد که مردان، حضور بیشتری در مسجد دارند تا زنان، با توجه به این ملاحظه باید گفت که آنچه باعث افزایش حضور مردان در مسجد شده است، جنسیت نیست، بلکه عوامل اجتماعی، ناشی از جنسیت است که به مردان امکان حضور بیشتری می‌دهد. و همین عوامل اجتماعی است که حضور زنان را در مسجد کمتر می‌کند. لذا رابطه مردانگی و افزایش حضور در مسجد به رابطه زیر مبدل می‌شود که افرادی که امکان مسجد رفتن بیشتری دارند، بیشتر در مسجد حضور پیدا می‌کنند. و از آنجا که در این تحقیق، امکان مسجد رفتن پاسخگویان بررسی نشده است، لذا باید رابطه جنسیت و حضور در مسجد را حذف کنیم.

نکته قابل ذکر دیگر اینکه حضور زنان در اجتماع، همراه با مشکلات خاصی است که مردان فارغ از این مشکلات

* مردان حضور بیشتری در مسجد دارند تا زنان در عین حال باید گفت آنچه باعث افزایش حضور مردان در مسجد شده است، جنسیت نیست، بلکه عوامل اجتماعی ناشی از جنسیت است که به مردان امکان حضور بیشتری می‌دهد

توزیع درصد فراوانی پاسخگویان به تفکیک جنس

کد	زن	مرد	جنس
۳۷/۱	۴۹/۸	۴۴/۴	میزان حضور در مسجد
۱/۹	۱/۹	۱/۹	وقت نداشت و گرفتاری به خاطر شغل و درس و خانه‌داری و بچه‌داری
۱/۶	۱/۹	۱/۳	هم‌سطح نبودن با مسجدی‌ها، از نظر فکری با مسجدی‌ها به هم نخوردن
۸/۷	۸/۷	۸/۸	مذهبی بودن مسجد و عدم تنوع در برنامه‌های مسجد
۰/۳	۰/۱۶	۰	جاذبه نداشتن برنامه‌های مسجد و وضعیت نامطلوب جو مسجد
۱/۹	۱/۹	۰	عدم توجه به مسائل روز در مسجد
۴/۷	۲/۱	۶/۳	پایین بودن سطح سخنرانی‌های مسجد
۰/۹	۰/۱۶	۱/۳	مسجد جای عبادت نیست و افراد برای متافع به مسجد می‌روند
۱/۶	۱/۲	۰	مسجد فقط مال پیرهاست
۱۲/۱	۱۲/۴	۱۱/۹	مسلمان نبودن و اقلیت دینی بودن
۰/۳	۰/۱۶	۰	علاقه نداشتن به مسجد رفتن، ترجیح دادن خانه به مسجد
۲/۲	۰	۴/۴	کثیفی مسجد
۱/۲	۱/۲	۱/۳	وقت نماز جماعت را صرف امور دیگر کردن
۹/۳	۱۰/۱۶	۸/۱	نماز نخواندن
۲/۱	۵/۰	۱/۳	مخالفت با مسجد، داشتن ذهنیت معارض یا مسجدی‌ها
۵/۳	۹/۹	۰/۱۶	دور بودن مسجد از خانه
۵/۳	۹/۹	۰/۱۶	باز بودن مسجد فقط وقت مغرب و امن نبودن برای زنان
۰/۱۹	۱/۹	۰	تازه به محل آمدن، نشناختن مسجد
۲/۵	۱/۹	۲/۱	نرفتن پدر و مادر به مسجد و اجازه ندادن آنها به مسجد رفتن پاسخگو
۲/۵	۴/۳	۰/۱۶	نبودن مکانی برای نماز خواندن زنان
۰/۳	۰/۱۶	۰	جایگاه نداشتن جوانان در مسجد
۰/۳	۰/۱۶	۰	ایجاد مزاحمت برای زنان توسط پسران
۰/۳	۰/۱۶	۰	مسجد فقط برای مراسم ختم است
۰/۱۹	۰	۱/۹	اجازه ندادن شوهر
۰/۳	۰	۰/۱۶	بی‌علاقگی نسبت به پیش‌نماز
۰/۳	۰	۰/۱۶	خوب نبودن بسیجی‌ها و گیر دادن به آنها
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	جمع

هستند. بنابراین اولاً حضور زنان در عرصه‌های اجتماعی و از جمله مسجد - باید همراه با وزن بیشتری باشد تا فائق آمدن بر مشکلات اجتماعی ذکر شده را در نظر گرفته باشد. و ثانیاً برای کاهش این مشکلات اجتماعی باید فکر اساسی کرد.

جوانان زیر بیست سال بیشتر بخاطر عدم تمایل به مسجد نمی‌روند و جوانان بالای بیست سال بخاطر عدم امکان. مسائل ذکر شده درباره جنسیت، درباره سن هم صادق است. یعنی ۲۹/۲ درصد از جوانان زیر بیست سال و ۴۳/۱ درصد از جوانان بیست سال به بالا در مسجد حضور ندارند ۳۷/۸ درصد از جوانان زیر بیست سال بخاطر عدم تمایل به مسجد نمی‌روند و ۲۳/۶ درصد از جوانان بیست سال به بالا بخاطر عدم تمایل به مسجد نمی‌روند.

نتیجه حاصل از ضرب این اعداد نشان می‌دهد که ۱۴/۰ درصد از جوانان زیر بیست سال و ۱۴/۹ درصد از جوانان بیست سال به بالا بخاطر عدم تمایل به مسجد رفتن است

که مسجد نمی‌روند. و لذا باز هم اگر علت اصلی را که باعث کاهش مسجد رفتن در پاسخگویان بیست سال بالا است، از دست دادن امکان مسجد رفتن بدانیم، در اینجا نیز رابطه خطی میان افزایش سن و کاهش حضور در مسجد از میان می‌رود و رابطه خطی کاهش امکان مسجد رفتن و کاهش حضور در مسجد جایگزین آن می‌شود یعنی درگیر شدن در مسائل خانوادگی، امکان مسجد رفتن را از پاسخگویان در سنین بالاتر می‌گیرد. این نتیجه با مشاهدات بیرونی هم تطبیق می‌کند، یعنی افراد مسن بیشتر در مسجد حضور دارند بخاطر اینکه فراغت بیشتری دارند. در هر حال عامل افزایش سن نیز حذف خواهد شد.

- علت مسجد رفتن متاهلین بیشتر امکان نداشتن است و علت مسجد رفتن مجردین بیشتر تمایل داشتن است.

- در میان گروه‌های مختلف شغلی، خانه‌داران بیشترین میزان عدم امکان و دانشجویان بیشترین میزان عدم تمایل به مسجد رفتن را دارند.

۲۰

فروش بوی

پاییز و زمستان ۱۳۳۶
فصلنامه شماره هوازده و سهزده

علت‌های بالا از نوع مشخصات پاسخگویان بودند و متغیرهای دیگری نیز هم هست که در تقابل یا علت‌های مسجد نرفتن است که می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: - کسانی که مسجد را مطلوب تلقی می‌کنند. بیشتر بخاطر عدم امکان به مسجد نمی‌روند و کسانی که مسجد را نامطلوب تلقی می‌کنند، بیشتر بخاطر تمایل به مسجد نمی‌روند.

- افرادی که برخورد امام جماعت مسجد را با جوانان مطلوب تلقی می‌کنند، بیشتر بخاطر عدم امکان به مسجد نمی‌روند و کسانی که امام جماعت مسجد را بی‌اعتنا به جوانان می‌یابند، بیشتر بخاطر عدم تمایل به مسجد نمی‌روند. - افرادی که تیپ مسجدی‌ها را مثبت تلقی می‌کنند، بیشتر بخاطر عدم امکان به مسجد نمی‌روند و افرادی که تیپ مسجدی‌ها را منفی تلقی می‌کنند، بیشتر بخاطر عدم تمایل به مسجد نمی‌روند.

- افرادی که مسجد را مهم‌ترین مکان عمومی موجود در محله می‌دانند، بیشتر بخاطر عدم امکان به مسجد نمی‌روند و افرادی که در سایر مکان‌ها را مهم‌ترین اماکن عمومی موجود در محله می‌دانند، بیشتر بخاطر عدم تمایل به مسجد نمی‌روند.

مشاهده می‌شود که موارد ذکر شده در بالا از عناصر نگرش به مسجد هستند، لذا می‌توان نتیجه گرفت که افرادی که نگرش مثبت به مسجد دارند بیشتر بخاطر عدم امکان به مسجد نمی‌روند و افرادی که نگرش منفی نسبت به مسجد دارند، بیشتر بخاطر عدم تمایل به مسجد نمی‌روند. به عبارت دیگر افرادی که نگرش مثبت به مسجد دارند ولی مسجد نمی‌روند، نمی‌توانند که به مسجد بروند، ولی افرادی که نگرش منفی به مسجد دارند و مسجد نمی‌روند، نمی‌خواهند که به مسجد بروند.

۱-۳ - نمازهای خوانده شده در مسجد

نزدیک به نیمی از تمام پاسخگویان و (۴۶/۵ درصد) نماز مغرب و عشا را در مسجد می‌خوانند، البته می‌توان مسئله ذکر شده در بالا را به صورت زیر بیان کرد: نزدیک به نیمی از پاسخگویان برای حداقل یک بار اقامه نماز مغرب و عشا در مسجد حضور یافته‌اند. یعنی بیشترین میزان حضور پاسخگویان در نماز مغرب و عشا است. البته این پاسخ باید با احتیاط تلقی شود، زیرا در جامعه ما بخاطر محتاط بودن ذاتی آنها، مردم از ذکر رفتارهای مغایر با عرف عمومی جامعه یا ارزشهای رسمی پذیرفته شده توسط حکومت آبا و اجداد تا حد امکان سعی می‌کنند خود را از درد سر برکنار دارند. این مسئله درباره میزان حضور پاسخگویان در مسجد نیز صادق است. بخاطر همین موضوع بوده است که سوالات مربوط به رفتار پاسخگویان در انتهای سوالات اصلی پرسشنامه آمده است و سعی شده است که در ابتدا نظرات پاسخگویان پرسیده شود. بنابراین می‌توان مطمئن بود که بیش از نیمی از پاسخگویان نماز مغرب و عشا را در مسجد نخوانده‌اند. یعنی طرف منفی آن یقینی است و درباره طرف

مثبت باید با احتیاط سخن گفت.

در هر حال بیشترین میزان حضور جوانان در مسجد، هنگام مغرب و عشا است و جوانان تقریباً در نمازهای دیگر مسجد شرکت ندارند و البته یک دلیل آن می‌تواند این باشد که اکثریت فعالیت‌های بیشتر مساجد در هنگام مغرب و عشا است.

توزیع درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب نمازخواندن در مسجد به تفکیک نوع نمازهای خوانده شده در مسجد

نوع نمازها نمازخواندن	مغرب و عشا	ظهر و عصر	صبح
بلی	۴۶/۵	۱۴/۱	۰/۸
خیر	۵۳/۵	۸۵/۹	۹۹/۲
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

از یافته‌های این پژوهش بر می‌آید که از کل پاسخگویانی که در مسجد حضور دارند، ۶۰/۹ درصد آنها، فقط نماز مغرب و عشا را در مسجد می‌خوانند. ۱۲/۱ درصد آنها فقط عصر را در مسجد می‌خوانند و ۹/۵ درصد آنها نمازهای ظهر و عصر و مغرب و عشا را در مسجد می‌خوانند. در مجموع ۷۱/۵ درصد از این عده در نماز مغرب و عشا و ۲۱/۶ درصد آنها در نماز ظهر و عصر مسجد شرکت دارند و تنها ۱/۲ درصد از پاسخگویانی که در مسجد حضور دارند، نماز صبح را در مسجد می‌خوانند. و حدود یک سوم از این عده (۱۶/۴ درصد) هیچ نمازی را در مسجد نمی‌خوانند و بیشتر بخاطر امکانات و برنامه‌ها و مراسم است که به مسجد می‌آیند.

بیشتر کسانی که نماز مغرب و عشا را در مسجد می‌خوانند، نماز ظهر و عصر را در مسجد هم می‌خوانند. یعنی اکثریت جوانانی که به مسجد می‌روند، تنها یک نماز را در مسجد می‌خوانند.

شاغلین بیشتر نماز ظهر و عصر را در مسجد می‌خوانند و این امر احتمالاً به دلیل این است که دسترسی شاغلین به مسجد در محل کار زیادتر است و از طرف دیگر، شاغلین به علت اشتغال کمتر از سایرین نماز مغرب و عشا را در مسجد می‌خوانند.

۱-۴ - مکان‌های مسجد رفتن

۷۰ درصد از پاسخگویانی که به مسجد می‌روند، فقط در مسجد محله مسکونی خود حضور دارند و ۶ درصد در مسجد محل کار و ۴ درصد نیز در مسجد محله مسکونی و محل کار و تنها ۲۰ درصد از پاسخگویانی که به مسجد می‌روند، در هر جا که مسجد در دسترس باشد به مسجد می‌روند.

با افزایش سن، از میزان حضور در مسجد محله کاسته شده و به حضور در محل کار و سایر مکان‌ها افزوده می‌شود و این امر احتمالاً بخاطر آن است که با افزایش سن بر

جوانانی که معتقدند یکی از نارسائی‌های مسجد محله آنها، بی‌اعتنایی به جوانها است، کمتر از کسانی که به این امر اعتقادی ندارند، در مسجد محله خود حاضر می‌شوند. و نیز کسانی که معتقدند مسجد محله آنها بیش از حد سیاسی است، کمتر از کسانی که به این امر اعتقادی ندارند، در مسجد محله خود حضور دارند. یعنی نگرش منفی افراد نسبت به مسجد محله، باعث کاهش حضور آنها در مسجد می‌شود.

توزیع درصد فراوانی پاسخگویانی که به مسجد می‌روند بر حسب همراهان به مسجد رفتن به تفکیک جنس

جنس	مرد	زن	کل
همراهان مسجد رفتن			
پدر و مادر	۷/۵	۳۷/۷	۲۲/۰
همسر و فرزندان	۰/۸	۷/۲	۳/۹
خواهران و برادران	۵/۵۴	۱۱/۹	۸/۶
دوستان	۳۷/۶	۲۲/۵	۳۵/۵
سایر افراد	۱/۶۴	۲/۴	۲/۴
به تنهایی	۳۷/۰	۱۷/۰	۲۷/۳
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

۵-۱ - همراهان مسجد رفتن

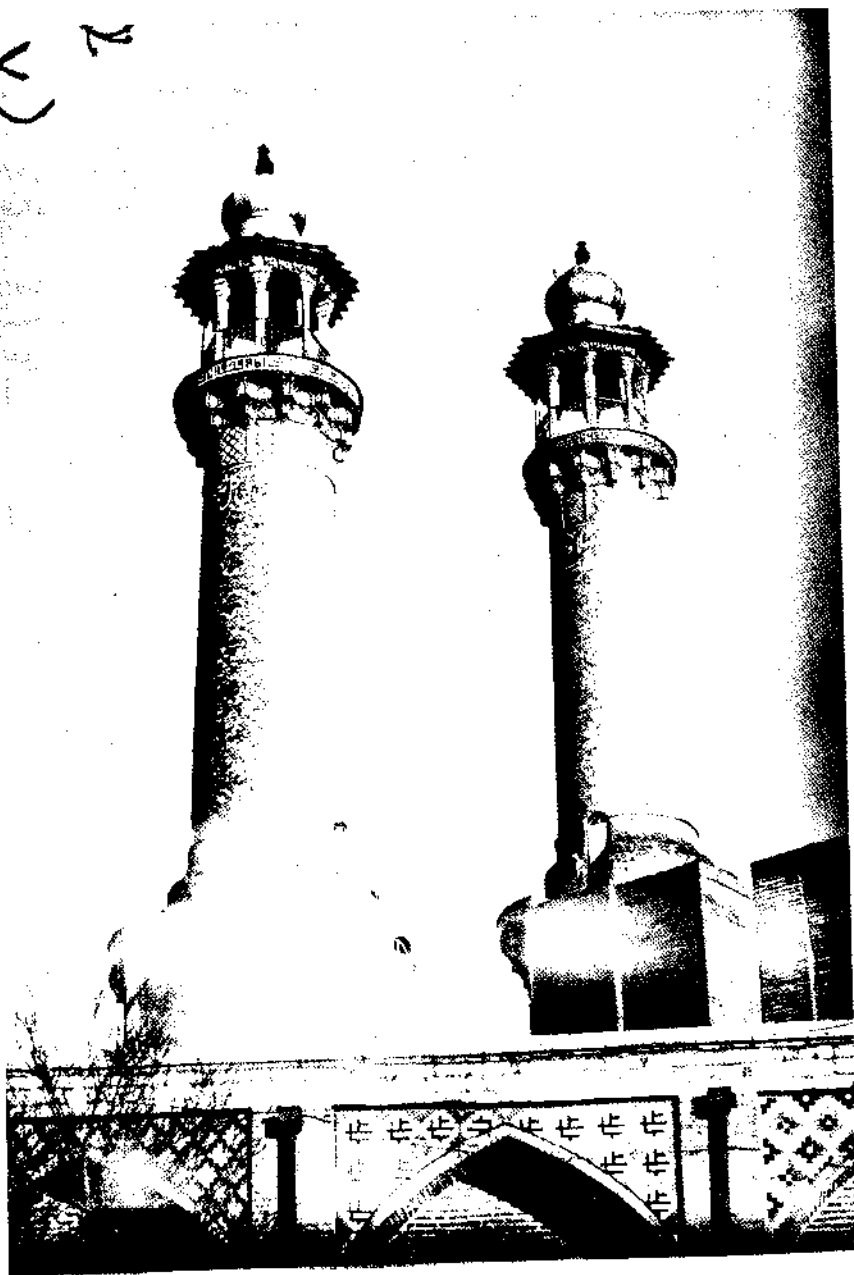
بیش از یک سوم پاسخگویانی که به مسجد می‌روند، با دوستان خود به مسجد می‌روند، بیش از یک چهارم آنها به تنهایی به مسجد می‌روند و حدود یک چهارم آنها با پدر و مادر خویش به مسجد می‌روند. بر طبق داده‌های یک سوم از پاسخگویانی که به مسجد می‌روند به همراه افراد خانواده خویش - پدر و مادر، همسر و فرزندان، به مسجد می‌روند. زنان بیشتر همراه با افراد خانواده خود به مسجد می‌روند و مردان بیشتر با دوستان خود یا به تنهایی به مسجد می‌روند.

۶-۱ - زمانهای مسجد رفتن

بیش از یک چهارم پاسخگویانی که به مسجد می‌روند، (۲۷/۸ درصد) در ماه رمضان و محرم صفر به مسجد می‌روند و ۲۵/۱ درصد از پاسخگویان در تمام ایام سال به مسجد می‌روند. دو زمان عمده برای مسجد رفتن تمام ایام سال و ایام مذهبی است.

جوانان زیر بیست سال که به مسجد می‌روند بیشتر در محرم و صفر در مسجد حضور دارند و جوانان بیست سال به بالا، بیشتر از جوانان زیر بیست سال در تمام ایام سال در مسجد حضور دارند.

با افزایش سطح تحصیلات، از میزان حضور در ماه رمضان کاسته شده و میزان حضور در مسجد در تمام ایام سال افزوده می‌شود، تا بدان حد که در گروه سنی بالاتر از دیپلم، نیمی از جوانان در تمام ایام سال در مسجد شرکت می‌کنند.

میزان اشتغال افزوده می‌شود و لذا جوانان کمتر حضور در مسجد پیدا می‌کنند.

توزیع درصد فراوانی پاسخگویانی که بر حسب مکان‌های مسجد رفتن به تفکیک جنس

مکان‌های مسجد رفتن	مرد	زن	کل
محل سکونت	۶۳/۳	۷۷/۴	۷۰/۰
محل کار	۹/۲	۳/۰	۶/۲
محله مسکونی و محل کار	۶/۹	۰/۵	۳/۸
هرجا مسجد در دسترس باشد	۲۰/۶	۱۹/۱	۱۹/۹
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

زنک‌نوی

۱-۷ - مسجد رفتن و الدین

والدین بیش از یک چهارم از پاسخگویان (۲۸/۸ درصد) اکثر اوقات به مسجد می‌روند و بیش از ۴۰ درصد از والدین پاسخگویان گاهگاهی به مسجد می‌روند. با یک طبقه‌بندی دیگر می‌توان دید که والدین بیش از یک سوم پاسخگویان زیاد به مسجد می‌روند و والدین حدود دو سوم دیگر پاسخگویان کم به مسجد می‌روند.

با افزایش سطح تحصیلات مادران پاسخگویان از میزان حضور والدین پاسخگویان در مسجد کاسته می‌شود.

۱-۸ - مسجد رفتن در ایام فراغت

بیش از نیمی از پاسخگویان (۵۶/۲ درصد) معتقدند که در ایام فراغت، مسجد رفتن آنها بیشتر می‌شود.

توزیع درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب میزان حضور در مسجد به تفکیک جنس

جنس	مرد	زن	کل
مسجد رفتن بیشتر اوقات فراغت	۳۱/۱	۱۹/۲	۲۵/۴
بلی	۲۵/۴	۳۶/۵	۳۰/۸
تقریباً	۴۳/۴	۴۴/۳	۴۳/۸
خیر	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

وضعیت فعلی مساجد

درباره وضعیت فعلی مسجد، ابتدا به بررسی کارکردهای مسجد پرداخته می‌شود و سپس به بررسی رابطه میان رسانه‌ها و مراکز فرهنگی جدید با میزان حضور مردم در مسجد پرداخته می‌شود.

۱-۲ - کارکردهای مسجد

مطابق داده‌ها بالاترین میزان وجود امکانات و برنامه‌ها را برنامه‌های مذهبی دارا است و کمترین میزان آن از آن سالن مراسم جهت مجالس شاد است.

مطابق مدل پارسونز به بررسی کارکردهای مسجد پرداخته می‌شود.

- کارکردهای فرهنگی

از دید حدود ۹۰ درصد از پاسخگویان، مسجد محله آنها امکانات و برنامه‌های مذهبی را دارا است.

اتذکی بیش از نیمی از پاسخگویان (۵۲/۲ درصد) از پاسخگویان معتقدند که مسجد محله آنها برنامه‌های آموزشی دارد.

می‌توان نتیجه گرفت که تقریباً تمام مساجد تهران کارکرد مذهبی خود را انجام می‌دهند و حدود نیمی از مساجد از دید پاسخگویان کارکرد آموزشی و فرهنگی خود را انجام می‌دهند.

- کارکرد اجتماعی مسجد

۱۰ درصد از پاسخگویان معتقدند که در مسجد محله آنها، امکانات تفریحی وجود دارد و ۲۶/۷ درصد از پاسخگویان

توزیع درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب نوع امکانات و برنامه‌های موجود در مسجد به تفکیک وجود آنها

وجود امکانات و برنامه‌ها	مرد	زن	جمع
نوع امکانات و برنامه‌ها	۹۰/۷	۹/۳	۱۰۰
برنامه‌های مذهبی	۶۷/۴	۲۲/۳	۱۰۰
پایگاه بسیج	۴۷/۸	۵۲/۲	۱۰۰
برنامه‌های آموزشی	۳۷/۱	۶۲/۹	۱۰۰
امکانات فرهنگی	۳۷/۱	۶۲/۹	۱۰۰
امکانات اقتصادی	۲۶/۷	۷۳/۳	۱۰۰
برنامه‌های سیاحتی و زیارتی	۲۴/۹	۷۵/۱	۱۰۰
برنامه‌های سیاسی	۹/۹	۹۰/۱	۱۰۰
امکانات تفریحی و ورزشی	۲/۲	۹۷/۸	۱۰۰
استراحتگاه	۰/۸	۸۸/۲	۱۰۰
سالن بازی ویژه کودکان	۰/۵	۹۹/۵	۱۰۰
سالن مراسم جهت مجالس شاد			

ناله

* حدود یک چهارم پاسخگویان معتقدند که در مسجد محله آنها برنامه سیاسی وجود دارد

معتقدند که در مسجد محله آنها برنامه‌های سیاحتی و زیارتی وجود دارد. تنها ۲۰ درصد از مساجد امکانات بهداشتی و درمانی دارند. تقریباً در هیچ یک از مساجد تهران، سالن مراسم جهت مجالس شاد، استراحتگاه و سالن بازی ویژه کودکان وجود ندارد. حدود دو سوم از پاسخگویان معتقدند که در مسجد محله آنها پایگاه بسیج وجود دارد.

اگر کارکرد اجتماعی را به چهار بخش عمده تفریحی - رفاهی - سیاحتی و زیارتی و انسجامی (پایگاه بسیج) تقسیم کنیم، آنگاه خواهیم دید که مساجد تهران - از دید پاسخگویان - تقریباً کارکرد تفریحی و رفاهی ندارند. از نظر کارکرد سیاحتی و زیارتی نسبتاً ناموفق هستند و از نظر کارکرد انسجامی موفق هستند.

- کارکرد سیاسی مذهب

حدود یک چهارم پاسخگویان معتقدند که در مسجد محله آنها، برنامه سیاسی وجود دارد و دانشجویان بیش از سایر گروه‌ها معتقد هستند که در مسجد محله آنها برنامه‌های سیاسی وجود دارد و دلیل آن نیز می‌تواند این باشد که دانشجویان بیش از سایر گروه‌ها، تعلق خاطر سیاسی دارند و لذا به برنامه‌های سیاسی توجه بیشتری می‌کنند.

- کارکرد اقتصادی مسجد

حدود یک سوم از پاسخگویان (۳۷/۱ درصد) معتقدند که مسجد محله آنها کارکرد اقتصادی دارد.

***

در مجموع می‌توان ملاحظه کرد که در میان کارکردهای مساجد، مهم‌ترین و عمده‌ترین کارکرد از دید پاسخگویان، کارکرد مذهبی مسجد است که البته از آنجا که مساجد فعلی عمده‌ترین وظیفه خود را در این مورد قرار داده‌اند، این پاسخ چندان دور از انتظار نیست. کارکرد مهم بعدی مسجد، کارکرد انسجامی و پایگاه بسیج است. کارکرد بعدی کارکرد

فرزنگ‌نوی

فرهنگی آموزشی است. کارکرد بعدی کارکرد اقتصادی است و بعد کارکرد سیاحتی و زیارتی و بعد کارکرد سیاسی و بعد کارکرد بهداشتی و درمانی. و تقریباً مساجد کارکرد رفاهی ندارند.

لازم به ذکر است که در ابعاد شناختی مساجد، چندان تفاوتی میان پاسخگویان از نظر سن و جنس و ... وجود ندارد و تنها در بعد ارزیابی است که چنین تفاوت‌هایی بروز می‌کند. اما در جاهای خاصی مانند برنامه‌های سیاسی یا پایگاه بسیج که تنها یک صنف بخصوص از آن استفاده می‌کنند - مثل دانشجویان و مردان - تفاوت‌ها نمود پیدا می‌کند.

۲-۲- رابطه مسجد با سایر مراکز و رسانه‌های فرهنگی

بیش از نیمی از پاسخگویان (۵۳ درصد) معتقدند که مراکز و رسانه‌های فرهنگی جدید مانند رادیو و تلویزیون و دانشگاه و مطبوعات و ... باعث افزایش حضور مردم در مسجد شده است و حدود یک سوم دیگر از آنها (۳۹/۳ درصد) معتقدند که مسجد رفتن مردم ارتباطی با این مراکز و رسانه‌های فرهنگی نداشته است و تنها ۸ درصد از پاسخگویان معتقدند که این مراکز و رسانه‌های فرهنگی باعث کاهش حضور مردم در مسجد شده است. افراد بالاتر از دیپلم بیش از سایرین معتقدند که مراکز و رسانه‌های فرهنگی باعث کاهش حضور مردم در مسجد شده است.

نگرش جوانان درباره مسجد

سوالات پرسشنامه درباره نگرش جوانان در ارتباط با مسجد به نه قسمت زیر تقسیم شده است.

۱-۳- نگرش جوانان در ارتباط با اهمیت مسجد

مهم‌ترین مکان عمومی موجود در محله از دید پاسخگویان مسجد و اماکن مذهبی (۲۹/۵ درصد) و بعد از آن پارک و اماکن تفریحی (۲۷/۷ درصد) و بعد از آن اماکن ورزشی (۱۱/۳ درصد) است.

۲۷/۶ درصد از پاسخگویان مسجد را مهم‌ترین مکان عمومی موجود در محله می‌دانند. مکان عمومی بعدی پارک و اماکن تفریحی (۲۴/۵ درصد) و بعد اماکن ورزشی (۱۰/۶ درصد) است. در مجموع تنها تقریباً یک سوم از پاسخگویان، مسجد را مهم‌ترین مکان عمومی موجود در محله می‌دانند. با افزایش سطح تحصیلی پاسخگویان، مسجد از میزان مهم قلمداد کردن مسجد در محله کاسته می‌شود. ساکنان مناطق شمال تهران کمتر از سایرین مسجد محله را مهم قلمداد می‌کنند.

در مجموع می‌توان گفت که تنها یک سوم از پاسخگویان هستند که معتقد هستند مسجد، مهم‌ترین مکان عمومی موجود در محله است. و با افزایش سطح تحصیلات، از میزان مهم قلمداد کردن مسجد محله کاسته می‌شود.

توزیع درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب اماکن عمومی موجود در محله به تفکیک جنس

اماکن عمومی	جنس	مرد	زن	کل
هیچ مکان عمومی		۲/۷	۰/۸	۱/۷
مسجد و اماکن زیارتی		۲۹/۹	۲۹/۱	۲۹/۵
اماکن ورزشی		۱۶/۲	۷/۰	۱۱/۳
فرهنگ‌سرا و خانه فرهنگ		۷/۷	۷/۳	۷/۵
پارک و اماکن تفریحی		۲۸/۱	۲۷/۳	۲۷/۷
سینما و تئاتر		۵/۳	۸/۸	۷/۱
کلاسهای آموزشی		۲/۱	۱/۸	۱/۹
منازه‌ها و بازار		۱/۲	۳/۹	۲/۶
مدرسه و دانشگاه		۱/۹	۳/۳	۲/۶
بیمارستان و درمانگاه		۰/۱	۰/۶	۰/۴
کتابخانه		۴/۸	۱۰/۱	۷/۶
جمع		۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

۲-۳- نگرش جوانان در ارتباط با مطلوبیت مسجد

۵۵/۲ درصد از پاسخگویان، مسجد را مطلوب تلقی می‌کنند. دانشجویان کمتر از سایر گروه‌های شغلی مسجد را مطلوب تلقی می‌کنند.

۳-۳- نگرش جوانان درباره کارکردهای مسجد

۱-۳-۳- کارکردهای مسجد در دوران جدید

بیش از یک چهارم پاسخگویان معتقدند که وظیفه مسجد در دوران جدید جذب جوانان مردم به مسجد است. یک چهارم بقیه معتقدند که وظیفه مسجد انجام کارهای مذهبی است و یک چهارم دیگر معتقدند که وظیفه مسجد در دوران جدید، انجام کارهای فرهنگی است.

بنابراین از دید پاسخگویان، مسجد در دوران جدید، وظایف سیاسی و اقتصادی و تفریحی ورزشی را برعهده ندارند و تنها وظایف فرهنگی مذهبی دارد.

۲-۳-۳- نگرش جوانان درباره کارکردهای مطلوب مسجد

الف) کارکردهای فرهنگی

- حدود ۸۰ درصد از پاسخگویان برنامه‌های مذهبی را برای مسجد لازم می‌دانند. با افزایش سطح تحصیلات والدین از میزان لازم دیدن برنامه‌های مذهبی نزد پاسخگویان کاسته می‌شود. مناطق شمالی تهران کمتر از مناطق جنوبی تهران معتقد به لزوم برنامه‌های مذهبی در مسجد هستند. در میان کارکردهای مسجد، کارکردهای مذهبی مسجد مهم‌ترین کارکرد مسجد موجود و مطلوب از نظر پاسخگویان است. از دید ۹۰ درصد از پاسخگویان کارکرد مذهبی در مسجد موجود است ولی از دید ۸۰ درصد از پاسخگویان کارکرد مذهبی برای مسجد لازم است. یعنی

* مهم‌ترین مکان عمومی موجود در محله از دید پاسخگویان مسجد و اماکن مذهبی و بعد از آن پارک و اماکن تفریحی و بعد از آن اماکن ورزشی است

اندکی از نگرش مثبت به کارکردهای مذهبی مسجد کاسته می‌شود.

سه چهارم پاسخگویان امکانات فرهنگی را برای مسجد لازم می‌دانند. زنان کمتر از مردان امکانات فرهنگی را برای مسجد لازم می‌دانند. با افزایش سطح تحصیلات والدین از میزان لازم دیدن امکانات فرهنگی در مسجد کاسته می‌شود. جنوب تهران نسبت به شمال تهران، لزوم امکانات فرهنگی را بیشتر برآورد می‌کند. در مجموع ۳۷ درصد از پاسخگویان معتقدند که در مسجد محله آنها امکانات فرهنگی موجود است ولی ۷۵/۲ درصد آنها معتقدند که مسجد باید امکانات فرهنگی داشته باشد. یعنی از نظر آنها میزان فعلی امکانات فرهنگی در مسجد کافی نیست و باید افزوده شود و در نتیجه نگرش آنها نسبت به امکانات فرهنگی در مسجد مثبت است.

سه چهارم پاسخگویان برنامه‌های آموزشی را برای مسجد لازم می‌بینند. و جنوب تهران بیشتر از شمال تهران برنامه‌های آموزشی را برای مسجد لازم می‌دانند. ۴۷/۸ درصد از پاسخگویان معتقدند که در مسجد محله آنها برنامه‌های آموزشی وجود دارد، ولی ۷۵ درصد آنها معتقدند که مسجد باید برنامه‌های آموزشی را داشته باشد، بنابراین نگرش مثبتی نسبت به برنامه‌های آموزشی در مسجد دارند و نیز میزان فعلی آن را کم می‌دانند.

۴۰ درصد از پاسخگویان معتقدند که مساجد کار فرهنگی انجام نمی‌دهند و از نظر آنها، این یکی از نارسایی‌های مسجد است.

در نتیجه جوانان نگرش مثبتی نسبت به کارکردهای فرهنگی (مذهبی - فرهنگی - آموزشی) مسجد دارند و از دید تقریباً سه چهارم آنها مسجد باید کارکرد فرهنگی داشته باشد.

ب) کارکردهای اجتماعی مسجد

کارکردهای سیاحتی و زیارتی مسجد: ۵۸/۶ درصد از پاسخگویان وجود برنامه‌های سیاحتی و زیارتی را برای مسجد لازم می‌شمارند. متأهلین بیش از مجردین به این امر معتقدند. با افزایش سطح تحصیلات مادران پاسخگویان از میزان اعتقاد آنها به لزوم برنامه‌های سیاحتی و زیارتی در مسجد کاسته می‌شود. جنوب تهران بیشتر از شمال تهران، برنامه‌های سیاحتی و زیارتی را برای مسجد لازم می‌داند. ۲۶/۷ درصد از پاسخگویان معتقدند که مسجد محله آنها برنامه‌های سیاحتی و زیارتی ندارد ولی ۵۸/۶ درصد آنها معتقدند که مسجد باید برنامه‌های سیاحتی و زیارتی داشته باشد. بنابراین پاسخگویان نگرش تقریباً مثبتی نسبت به انجام برنامه‌های زیارتی سیاحتی توسط مسجد دارند و میزان فعلی را کافی نمی‌دانند.

کارکردهای تفریحی و ورزشی مسجد: بیش از نیمی از پاسخگویان معتقدند که مسجد باید امکانات ورزشی داشته باشد. با افزایش سن از میزان اعتقاد به لزوم امکانات

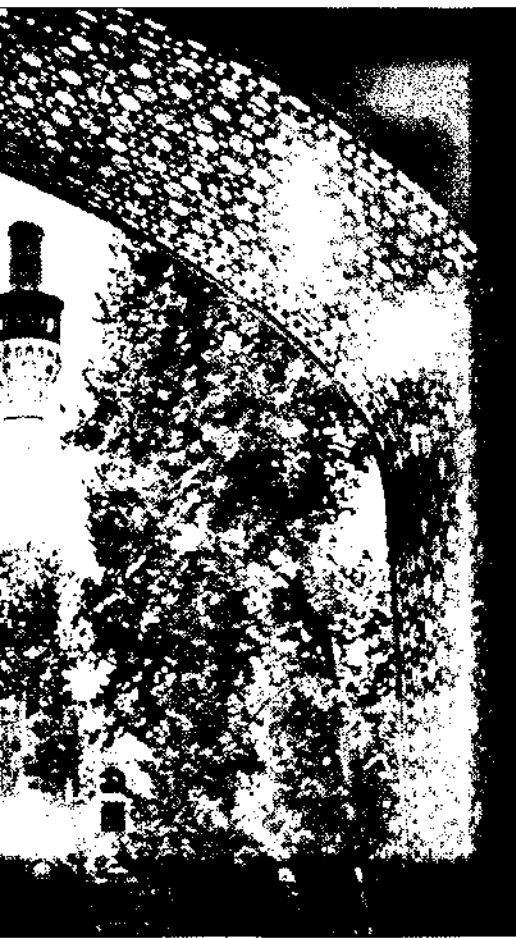
ورزشی کاسته می‌شود و این امر احتمالاً به خاطر این است که با افزایش سن، اشتغالات افراد نیز افزوده می‌شود و کمتر مجال ورزش کردن پیدا می‌کنند و لذا چندان نیازی به امکانات ورزشی هم احساس نمی‌کنند. جنوب تهران بیش از شمال تهران معتقد به لزوم امکانات ورزشی در مسجد است. ۹/۹ درصد از پاسخگویان معتقد که مسجد محله آنها امکانات ورزشی دارد، ولی ۵۲/۵ درصد آنها معتقد که مسجد باید امکان ورزشی داشته باشد. پس جوانان نگرش تقریباً مثبتی نسبت به انجام وظایف ورزشی دارند، و میزان فعلی را خیلی کم برآورد می‌کنند.

کارکردهای رفاهی مسجد: حدود ۴۰ درصد از پاسخگویان معتقدند که مسجد باید امکانات بهداشتی و درمانی داشته باشد. زنان بیشتر از مردان این امکانات را لازم می‌دانند. با افزایش سطح تحصیلات والدین از میزان اعتقاد به لزوم امکانات بهداشتی در مساجد کاسته می‌شود. جنوب تهران بیشتر از شمال تهران امکانات بهداشتی را برای مسجد لازم می‌شمارد. در مجموع ۸ درصد از پاسخگویان معتقدند که در مسجد محله آنها امکانات بهداشتی و درمانی موجود است، ولی ۳۹/۴ درصد آنها امکانات بهداشتی درمانی را برای مسجد لازم می‌شمرند. یعنی پاسخگویان چندان نگرش مثبتی نسبت به انجام کارکرد بهداشتی در مسجد ندارند، ولی سطح موجود امکانات بهداشتی مسجد را کم برآورد می‌کنند و خواستار افزایش آن هستند.

یک پنجم پاسخگویان سالن مراسم جهت مجالس شاد و استراحتگاه و سالن بازی ویژه کودکان را برای مسجد لازم می‌شمارند. زنان بیش از مردان سالن بازی ویژه کودکان را برای مسجد لازم می‌دانند و این امر می‌تواند بخاطر آن باشد که مسئولیت نگهداری کودکان بیشتر بر عهده زنان است و زنان مشکل وجود بچه در مسجد را بیش از مردان درک می‌کنند و لذا نیاز به محلی ویژه بازی کودکان را بیش از مردان احساس می‌کنند. همین مورد در مورد متأهلین نیز صادق است. یعنی آنها نیز بیش از مجردین لزوم سالن بازی ویژه کودکان را درک می‌کنند. در مجموع حدود ۲۰ درصد از پاسخگویان معتقد به لزوم این سه مرکز در مسجد هستند، ولی تقریباً هیچ یک از مساجد موجود از دید پاسخگویان چنین مراکزی را ندارند. یعنی پاسخگویان چندان نگرش مثبتی نسبت به این مراکز ندارند. ولی سطح فعلی این مراکز در مسجد را خیلی کم برآورد می‌کنند و خواستار افزایش آن هستند.

۱۳/۲ درصد از پاسخگویان هیئت امنای مسجد را نامناسب تشخیص داده‌اند و شاغلین بیش از سایرین، هیئت امنای مسجد را نامناسب می‌دانند و این امر می‌تواند بخاطر این باشد که شاغلین بخاطر ورود به جرگه بزرگسالان بیشتر با هیئت امنا سر و کار دارند. و لذا با شناختی که دارند، هیئت امنا را نامناسب تشخیص داده‌اند.

۳۸/۱ درصد از پاسخگویان معتقدند که در مساجد به جوانان بی‌اعتنایی می‌شود و این یکی از نارسایی‌های

مسجد است مردان بیش از زنان چنین اعتقاد دارند و مجردین بیش از متأهلین چنین اعتقادی دارند و این امر احتمالاً بخاطر این است که متأهلین کمتر خود را جوان احساس می‌کنند و لذا توجه چندانی به برخورد یا جوانان در مسجد ندارند. جنوب تهران کمتر از شمال تهران معتقد به بی‌اعتنایی به جوانها است.

ج) کارکردهای سیاسی مسجد

۴۰ درصد از پاسخگویان معتقدند که مساجد باید برنامه‌های سیاسی داشته باشند. زنان بیش از مردان اعتقاد به لزوم برنامه‌های سیاسی در مسجد دارند. جنوب تهران بیش از شمال تهران اعتقاد به لزوم برنامه‌های سیاسی در مسجد دارد.

توزیع درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب لزوم برنامه‌های سیاسی مسجد تفکیک جنس

لزوم برنامه‌های سیاسی	جنس		کل
	مرد	زن	
خیر	۶۶/۶	۵۳/۳	۶۰/۰
بلی	۳۳/۴	۴۶/۷	۴۰/۰
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

در مجموع ۲۴/۹ درصد از مساجد از دید پاسخگویان برنامه‌های سیاسی دارد ولی ۴۰/۰ درصد از پاسخگویان معتقد به لزوم برنامه‌های سیاسی در مسجد هستند. بنابراین هرچند پاسخگویان نگرش چندانی مثبتی به برنامه‌های سیاسی مسجد ندارند، ولی سطح فعلی برنامه‌های سیاسی مسجد را هم کم ارزیابی می‌کنند.

توزیع درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب میزان حضور در مسجد به تفکیک جنس

سیاسی بودن مسجد	جنس		کل
	مرد	زن	
خیر	۸۳/۲	۹۰/۹	۸۶/۹
بلی	۱۶/۸	۹/۱	۱۳/۱
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

۱۳/۱ درصد از پاسخگویان معتقد به سیاسی بودن بیش از حد مسجد هستند. مردان بیش از زنان اعتقاد به سیاسی بودن بیش از مسجد دارند، و البته این امر می‌تواند بخاطر این باشد که زنان سطح سواد کمتری از مردان دارند و الا اگر برای پاسخگویان بالاتر از دیپلم این مسئله را بررسی کنیم، این تفاوت میان زنان و مردان دیگر معنی‌دار نیست.

۲۰/۱ درصد از پاسخگویان معتقدند که انحصار سیاسی در مساجد وجود دارد و این یکی از نارسایی‌های مسجد است. مردان بیش از زنان معتقد به انحصار سیاسی در مسجد هستند. افراد بالاتر از بیست سال بیش از دیگران معتقد به وجود انحصار سیاسی در مسجد هستند.

د) کارکردهای اقتصادی مسجد

حدود دو سوم پاسخگویان معتقد به لزوم وجود امکانات اقتصادی در مسجد هستند. جنوب تهران بیش از شمال تهران معتقد به لزوم امکانات اقتصادی در مسجد هست. با افزایش سطح تحصیلات والدین، از میزان اعتقاد به لزوم امکانات اقتصادی در مسجد کاسته می‌شود. ۳۷/۱ درصد از پاسخگویان معتقدند که مسجد محله آنها امکانات اقتصادی دارد، ولی ۶۲/۲ درصد از آنها معتقد به لزوم امکانات اقتصادی در مسجد هستند. بنابراین پاسخگویان نگرش تقریباً مثبتی نسبت به انجام وظایف اقتصادی توسط مسجد دارند و میزان موجود آن را کمتر برآورد می‌کنند و خواهان افزایش آن هستند.

در بین تمام کارکردهای مسجد، پاسخگویان کارکرد مذهبی و فرهنگی را مهم قلمداد می‌کنند و نگرش کاملاً مثبت - بیش از ۷۵ درصد - نسبت به آن دارند. بعد از آن کارکرد اقتصادی - ۶۲ درصد - و بعد از آن برنامه‌های سیاحتی و زیارتی - ۵۸ درصد - و بعد از آن امکانات

می‌دانند و مردان بیشتر مسجد بزرگ و باشکوه را مطلوب می‌دانند. با افزایش سن، میزان مطلوبیت مسجد ساده و معمولی نزد پاسخگویان بیشتر می‌شود.

توزیع درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب ساختمان مطلوب مسجد به تفکیک جنس

جنس	مرد	زن	کل
ساختمان مطلوب مسجد			
بزرگ و باشکوه	۵۲/۴	۴۱/۲	۴۷/۵
ساده و معمولی	۴۶/۶	۵۸/۸	۵۲/۵
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

ب) مکان مسجد

۲۸/۷ درصد از پاسخگویان معتقدند که مسجد محله آنها در مکان نامناسب واقع شده است. و این یکی از نارسایی‌های مسجد است.

ج) معماری مسجد

۱۹/۸ درصد از پاسخگویان معتقدند که مسجد محله آنها معماری بدی دارد و این یکی از نارسایی‌های مسجد است. زنان کمتر به این امر اعتقاد دارند. با افزایش سطح تحصیلات والدین از میزان اعتقاد به معماری بد در مسجد کاسته می‌شود. شمال تهران کمتر از جنوب تهران معتقد به معماری بد مسجد هستند. سطح سواد بالای والدین باعث پیدا کردن دید معماری نسبت به مساجد می‌شود و لذا به رموز معماری مسجد بیشتر آگاه می‌شوند و لذا مسجد را از نظر معماری بد نم‌دانند. و البته والدین با سطح سواد بالاتر بیشتر در مناطق شمال تهران ساکن هستند و مساجد این مناطق نوعاً هم از نظر معماری بهتر هستند، هم تمیزتر هستند و هم بزرگتر هستند.

د) نظافت مسجد

۱۹/۵ درصد از پاسخگویان معتقد به کثیفی مسجد هستند و این را یکی از نارسایی‌های مسجد می‌دانند. شمال تهران کمتر از جنوب تهران معتقد به کثیفی مسجد هستند که دلیل آن ذکر شد.

ه) اندازه مسجد

۲۷/۵ درصد از پاسخگویان معتقد به کوچکی مسجد هستند و این را یکی از نارسایی‌های مسجد می‌دانند. شمال تهران کمتر از جنوب تهران معتقد به کوچکی مسجد هستند که دلیل آن ذکر شد.

و) مزاحمت برای همسایه‌ها

۱۷/۶ درصد از پاسخگویان معتقد به بلندی صدای بلندگوهای مسجد و مزاحمت برای همسایه‌ها هستند. و این را یکی از نارسایی‌های مسجد می‌دانند.

۳-۵ نگرش جوانان درباره تیب مسجدها

۵۸/۷ درصد از پاسخگویان معتقد هستند که مسجدها افراد مذهبی هستند و ۴۱/۳ درصد از پاسخگویان معتقد هستند که مسجدها افراد بی‌کار و ریاکار هستند. دانشجویان بیش از سایر گروه‌های شغلی، تیب

توزیع درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب ترم امکانات اقتصادی در مسجد تفکیک جنس

جنس	مرد	زن	کل
ترمیم امکانات اقتصادی			
خیر	۲۸/۹	۳۶/۷	۳۷/۸
بی	۶۱/۱	۶۳/۳	۶۲/۲
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

تفریحی و ورزشی - ۵۲/۵ درصد - است که پاسخگویان نسبت به آنها نگرش تقریباً مثبتی - بیش از ۵۰ درصد - دارند.

۳-۴ نگرش جوانان درباره ساختمان مسجد

الف) ساختمان مطلوب مسجد

۵۲.۵ درصد از پاسخگویان معتقدند که مسجد مطلوب باید ساده و معمولی باشد و ۴۷/۵ درصد معتقدند که باید بزرگ و باشکوه باشد. زنان بیشتر مسجد ساده و معمولی را مطلوب

توزیع درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب علت شرکت جوانان در مسجد به تفکیک جنس

جنس	مرد	زن	کل
علت شرکت جوانان			
عبادت	۷۶/۹	۷۶/۲	۶/۶
دیدار دوستان	۱۳/۷	۲۲/۲	۱۷/۹
شرکت در بسیج	۳۶/۱	۲۸/۳	۳۲/۳
سخنرانی‌های مسجد	۱۲/۸	۱۸/۳	۱۵/۵
گرفتن تأییدیه و گزینش شدن	۱۶/۲	۲۲/۲	۱۹/۱

است، کاسته شده و بر میزان اعتقاد به اینکه علت شرکت جوانان گرفتن تأییدیه و گزینش شدن است، افزوده می‌شود. یعنی با افزایش سطح تحصیلات والدین پاسخگویان بر میزان نگرش منفی نسبت به مسجد افزوده می‌شود.

جنوب تهران بیش از شمال تهران معتقد است که علت شرکت جوانان در مسجد عبادت و شرکت در بسیج است. یعنی بر میزان نگرش مثبت به مسجد افزوده می‌شود.

۳-۷- نگرش جوانان در ارتباط با امام جماعت مسجد

الف) نگرش جوانان درباره برخورد امام جماعت مسجد با جوانان
۷۵/۳ درصد از پاسخگویان معتقدند که برخورد امام جماعت مسجد با جوانان خوب است، با افزایش سطح تحصیلات پاسخگویان بر میزان اعتقاد به بی‌اعتنایی امام جماعت مسجد نسبت به جوانان افزوده می‌شود. یعنی نگرش جوانان در مجموع نسبت به برخورد امام جماعت مسجد با جوانان مثبت است.

توزیع درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب برخورد امام جماعت مسجد با جوانان به تفکیک جنس

جنس	مرد	زن	کل
بهرورد امام جماعت با جوانان			
خیلی خوب	۱۲/۴	۸/۴	۱۰/۴
خوب	۲۹/۰	۱۸/۳	۲۳/۷
مثل سایر مردم	۲۴/۸	۱۷/۴	۲۱/۱
بی‌اعتنا نسبت به جوانان	۱۳/۶	۸/۷	۱۱/۲
اطلاع نداشتن	۲۰/۲	۴۷/۲	۳۳/۵
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

ب) نگرش جوانان درباره طول مدت نماز جماعت

تنها ۱۴/۸ از پاسخگویان معتقدند که نماز جماعت طول داده می‌شود و این یکی از نارسایی‌های مسجد است. زنان بسیار کمتر از مردان معتقد به طول دادن نماز جماعت هستند. با افزایش سطح تحصیلات والدین از میزان اعتقاد

مسجدی‌ها را منفی قلمداد می‌کنند. با افزایش سطح تحصیلات پاسخگویان، نگرش منفی نسبت به تیپ مسجدی‌ها بیشتر می‌شود. یعنی در مجموع ۴۰ درصد از پاسخگویان نگرش منفی نسبت به مسجدی‌ها دارند و با افزایش سطح تحصیلات، این نگرش منفی بیشتر می‌شود.

توزیع درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب تیپ مسجدی‌ها به تفکیک جنس

تیپ مسجدی‌ها	مرد	زن	کل
افراد زیاد مذهبی	۴۴/۳	۴۲/۷	۴۳/۵
افراد عادی و معمولی	۱۹/۸	۱۹/۷	۱۹/۷
افراد بیکار و با فرصت	۱۸/۶	۱۶/۱	۱۷/۳
ریاکاران	۱۴/۳	۱۲/۲	۱۷/۳
اطلاع نداشتن	۲/۱	۹/۴	۶/۲
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

ب) مسجد رفتن گروه مرجع پاسخگویان
۳۰/۸ درصد از پاسخگویان معتقدند که آدمهای مهم و سطح بالای جامعه زیاد به مسجد می‌روند و ۶۹/۲ درصد آنها معتقدند که کم به مسجد می‌روند. زنان بیش از مردان معتقدند که افراد مهم و سطح بالای جامعه کم به مسجد می‌روند. با افزایش سطح تحصیلات پاسخگویان و والدین آنها، اعتقاد به اینکه آدمهای مهم و سطح بالای جامعه کم به مسجد می‌روند، افزایش پیدا می‌کند. شمال تهران بیش از جنوب تهران اعتقاد دارند که افراد مهم و سطح بالای جامعه کم به مسجد می‌روند. بنابراین بیش از دو سوم پاسخگویان معتقدند که گروه مرجع آنها کم به مسجد می‌رود و بنابراین طبیعی است که آنها هم کم به مسجد می‌روند.

۳-۶- نگرش جوانان درباره علت شرکت جوانان در مسجد

نیمی از پاسخگویان علت شرکت جوانان در مسجد را به‌خاطر عبادت می‌دانند و حدود یک پنجم آنها، علت شرکت جوانان را حضور در بسیج می‌دانند. زنان بیش از مردان علت شرکت جوانان در مسجد را دیدار دوستان می‌دانند و مردان بیش از زنان، علت شرکت جوانان در مسجد را شرکت در بسیج می‌دانند.

با افزایش سطح تحصیلات پاسخگویان از میزان اعتقاد به این که علت شرکت جوانان شرکت در بسیج است کاسته می‌شود و بر اعتقاد به اینکه علت شرکت جوانان گرفتن تأییدیه و گزینش شدن است، افزوده می‌شود. یعنی با افزایش سطح تحصیلات، بر نگرش منفی نسبت به علت مسجد رفتن جوانان افزوده می‌شود.

با افزایش سطح تحصیلات والدین از میزان اعتقاد به اینکه علت شرکت جوانان در مسجد عبادت و شرکت در بسیج

به طول داده شدن نماز جماعت کاسته می‌شود. با افزایش سطح تحصیلات، بر میزان اعتقاد به طول داده شدن نماز جماعت افزوده می‌شود. جنوب تهران کمتر از شمال تهران معتقد به طول داده شدن نماز جماعت است. در مجموع درصد کمی از پاسخگویان اعتقاد به طول داده شدن نماز جماعت دارند و لذا نگرش پاسخگویان درباره طول مدت نماز جماعت مثبت است.

ج) نگرش جوانان نسبت به سطح سواد امام جماعت

۱۳ درصد از پاسخگویان معتقدند که سطح سواد امام جماعت پایین است. و این یکی از نارسایی‌های مسجد است و زنان کمتر از مردان این اعتقاد را دارند. با افزایش سطح تحصیلات پاسخگویان بر میزان اعتقاد به سطح سواد پایین امام جماعت افزوده می‌شود. در مجموع نگرش جوانان در ارتباط با سطح سواد امام جماعت مثبت است.

د) نگرش جوانان در ارتباط با میزان معنویت در مسجد

۱۰ درصد از پاسخگویان معتقدند که معنویت ائمه جماعات کاهش یافته است و این یکی از نارسایی‌های مسجد است. با افزایش سن بر میزان اعتقاد به کاهش معنویت نزد ائمه جماعات افزایش می‌یابد. در مجموع پاسخگویان نگرش مثبتی نسبت به میزان معنویت در مسجد دارند.

درباره نگرش جوانان درباره امام جماعت مسجد، از روی مجموع این چهار مورد می‌توان گفت که پاسخگویان نگرش مثبتی درباره امام جماعت مسجد دارند.

۳-۸- نگرش جوانان در ارتباط با بسیج مسجد

الف) لزوم وجود بسیج
۴۷/۲ درصد از پاسخگویان معتقدند که بسیج در مسجد لازم است و حال آن که حدود ۲۰ درصد از پاسخگویان معتقد هستند که بسیج در مسجد موجود است. بنابراین پاسخگویان نگرش چندان مثبتی نسبت به بسیج ندارند و میزان فعلی آنرا زیاد برآورد می‌کنند. با افزایش سطح تحصیلات والدین از میزان اعتقاد به لزوم وجود بسیج در مساجد کاسته می‌شود. جنوب تهران بیش از شمال تهران معتقد به لزوم وجود بسیج در مسجد هستند. در مجموع پاسخگویان نگرش مثبتی نسبت به لزوم وجود بسیج در مسجد ندارند.

توزیع درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب لزوم وجود بسیج در مسجد به تفکیک جنس

جنس	مرد	زن	کل
خیر	۵۱/۱	۵۳/۶	۵۲/۳
بلی	۴۸/۹	۴۶/۴	۴۷/۷
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

ب) میزان دخالت بسیج در مسجد
۲۹/۹ درصد از پاسخگویان معتقدند که بسیج بیش از حد در مسجد دخالت می‌کند و این یکی از نارسایی‌های مسجد است. جنوب تهران کمتر از شمال تهران معتقد به دخالت بیش از حد بسیج هستند. در مجموع پاسخگویان چندان اعتقاد به دخالت بیش از حد بسیج در مسجد ندارند.
۳-۹- نگرش جوانان درباره نارسایی‌های مسجد

از دید پاسخگویان مهم‌ترین نارسایی‌های مسجد، انجام ندادن کارهای فرهنگی (۴۱/۷ درصد)، بی‌اعتنایی به جوانها (۳۸/۱ درصد) کوچک بودن مسجد (۳۷/۵ درصد)، دخالت بیش از حد بسیج (۲۹/۹ درصد) و واقع شدن در مکان نامناسب (۲۸/۷ درصد) است.

توزیع درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب اعتقاد به نارسایی‌های مسجد به تفکیک جنس

جنس	مرد	زن	کل
واقع شدن در مکان نامناسب	۳۱/۷	۲۵/۵	۲۸/۷
معماری بد	۲۲/۹	۱۶/۵	۱۹/۸
کثیفی مسجد	۱۹/۶	۱۹/۵	۱۹/۵
کوچک بودن مسجد	۳۸/۲	۳۶/۷	۳۷/۵
بلندی صدای بلندگو مزاحمت برای همسایه‌ها	۱۹/۲	۱۵/۸	۱۷/۶
طول دادن نماز جماعت	۲۰/۴	۸/۸	۱۴/۸
بی‌اعتنایی به جوانها	۳۲/۱	۳۲/۷	۳۸/۱
سطح سواد پایین امام جماعت	۱۷/۴	۸/۶	۱۳/۱
کاهش معنویت و روی آوردن به دنیا	۱۱/۶	۹/۲	۱۰/۴
در ائمه جماعات			
سیاسی بودن بیش از حد مساجد	۱۶/۸	۹/۱	۱۳/۱
انحصار سیاسی و عدم پذیرش سلیقه‌های مختلف سیاسی	۲۶/۱	۱۳/۶	۲۰/۱
انجام ندادن کارهای فرهنگی	۴۵/۲	۳۸/۰	۴۱/۷
دخالت بیش از حد بسیج	۳۹/۳	۱۱/۰	۱۳/۲
هیئت امنای نامناسب	۱۵/۳	۱۱/۰	۱۳/۲

***

در مجموع مشاهده می‌شود که پاسخگویان نگرش تقریباً مثبتی به مسجد دارند.

زنان نوعاً دید مثبت‌تری به مسجد دارند و نگرش آنها در مجموع مثبت‌تر از مردان نسبت به مسجد است.

افزایش سطح تحصیلات پاسخگویان، در بیشتر موارد باعث کاهش نگرش مثبت نسبت به مسجد می‌شود.

افزایش سطح تحصیلات والدین و سکونت در مناطق شمالی تهران باعث کاهش نگرش مثبت به مسجد می‌شود، تنها در موارد مربوط به معماری، نظافت و اندازه مسجد است که این دو متغیر باعث افزایش نگرش مثبت نسبت به مسجد می‌شود.